

- 1988. – № 3. – С. 41-44.
9. Запрометов М. Н. О функциональной роли фенольных соединений в растениях // Физиол. раст. – 1992. – Т.39, №6. – С. 1197-1207.
10. Природа Чернівецької області. За ред. К. І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1978. – 160 с.
11. Польшина С. М. Грунти Чернівецької області. – Чернівці: Рута, 2005. – 80 с.

Phylpchuk T., Rudenco S.

TWO LIMITING FACTORS OF MOUNTAIN LANDSCAPES BY NORTHERN BUKOVINA AND THEIR HIGH-ALTITUDE DISTRIBUTION

For the first time for landscapes Pokuto - Bukovynian of Carpathians the power light exposure UV - radiation C - range is determined. The dependence of this parameter on height above a sea level is established. The different tendency of moving Al surface putt of soil Shurdenskogo middle mountains in the boundary research region has showed.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
58000 м. Чернівці, вул. Лесі Українки, 25

Одержано редколегією 16.09.2005 р.

УДК 581.526.3+502.72 (477.54)

Чорна Г.
Умань

РОЛЬ АКВАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ „ГОМІЛЬШАНСЬКІ ЛІСИ” В ЗБЕРЕЖЕННІ ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ

Наводиться характеристика флористичного та цено-тичного різноманіття водойм дренажних систем Сіверського Донця на території новоствореного національного природного парку „Гомільшанські ліси” Зміївського району Харківської області.

Виявлено 13 раритетних видів, 5 з яких належать до гідроекосистеми парку. Гідрофіти національного природного парку „Гомільшанські ліси” входять до складу 42 асоціацій, 12 формашій, 6 рядів і 3 класів за системою Браун-Бланке.

Обґрунтується естетичний та еколого-освітницький вплив водних ландшафтів як об'єктів природоохоронного фонду.

Рослинний покрив водойм долини р. Сіверського Дінця в його середній течії здавна привертав увагу ботаніків [4]. В 1914р. неподалік с. Гайдари Зміївського р-ну Харківської обл. на правому березі річки Харківське товариство дослідників природи організувало гідробіологічну наукову станцію, яку в різний час очолювали професори В.М. Арнольд і Л.А. Шкорбатов. Тут працювали також інші видатні вчені: ентомолог С.І. Медведєв, зоолог І.Б. Вовчанецький, альгологи А.І. Прошкіна-Лавренко, О.М. Матвієнко, агронолог Ю.М. Прокудін та їх численні учні, протягом тривалого часу проводилися польові практики з біологічних дисциплін для студентів Харківського національного університету. То ж не дивно, що в гідробіологічному, флористичному та фауністичному аспектах територія вивчена досить повно. Ще у 80-і роки минулого століття постало питання про надання ключовим територіям долини р. Сіверського Дінця між селами Гайдари-Коробові хутори на правобережжі та Залознецьке-Черкаський Бишкін на лівобережжі охоронного статусу [5]. Подальші дослідження сприяли обґрунтуванню зонування території

майбутнього НПП [9], однак на найвищому державному рівні рішення про створення НПП „Гомільшанські ліси” було прийняте лише в 2004р. Площа земель НПП „Гомільшанські ліси” має становити 14314,8 га. [6].

Оскільки флора судинних водних рослин навіть при повному флористичному вивченні наземних екосистем найчастіше лишається поза увагою дослідників, метою даної роботи є на прикладі новостворюваного, першого в межах Правобережного Лісостепу України, НПП „Гомільшанські ліси” обґрунтування ролі аквальної ландшафтів в збереженні гідрофільного фіторізноманіття.

Заплава р. Сіверський Донець на території Харківської області розташована в межах донецького долинно-терасового пристепоного ландшафту. Загальна ширина заплави коливається від 1-1,5 до 3 км. Переважає полого-хвилястий рельєф із рукавами, старичними озерами, піщаними пляжами та прирусловими валами. Ґрунти лучні та лучно-болотні, що сформувалися на сучасному алювії. Заплавний тип місцевості поділяється на варіанти: прируслової заплави, розчленованої рукавами та гривами, піщаними пляжами; вирівняної центральної заплави; притерасної заплави з рукавами та сагами; озерної серединної заплави із старичними озерами. Саме до останнього варіанту заплави здебільшого приурочені ділянки заплавного лісу, зокрема ландшафтна пам'ятка природи – заплавний ліс Хомутки, та водно-болотна рослинність [5].

Гідрографічна мережа НПП „Гомільшанські ліси” представлена широким руслом р. Сіверський Донець з мальовничими берегами, численними затоками, правобережною притокою – р. Гомольша, протяжністю якої 15 км, заплавним озером Біле, довжиною близько 1 км та шириною 200-250 м. Неподалік від с. Черкаський Бишкін знаходиться також заростаюче озеро Борове, протяжність акваторії якого скоротилася впродовж останніх 20 років внаслідок заболочування майже вдвічі і нині становить близько 500 м, ширина озера сягає 250 м.

До останнього часу найбільш репрезентативно в заповідному фонді Харківської області були представлені зональні типи рослинності, зокрема нагірні діброви, серед яких і крупний ландшафтний заказник „Гомільшанська лісова дача”, площею 9092 га [1], який ввійшов до новоствореного НПП. Створення в межах області НПП дозволить, принаймні частково, охопити охороною також азональну

болотну, водну та прибережну рослинність, які до останнього часу в області практично не охоронялися.

Флора аквальної екосистем басейну р. Сіверський Донець в межах досліджуваного регіону нараховує близько 190 видів із типовими видами, входить ряд видів Червоного списку водних макрофітів України [3]:

Категорія С2. *Salvinia natans* (L.) All., *Wolffia arrhiza* (L.) Horkei ex Wimmer.

Категорія С3. *Glyceria arundinacea* Kunth, *Nymphaea alba* L., *Nuphar lutea* (L.) Smith, *Potamogeton acutifolius* Link., *P. compressus* L.

Крім того на території НПП „Гомільшанські ліси” зустрічається ряд регіонально рідкісних гідрофільних видів: *Caulinia minor* (All.) Coss et Germ, *Equisetum telmateia* Ehrh., *Potamogeton friesii* Rupr., *P. trichoides* Cham. et Schlecht., *Ranunculus lingua* L., *Utricularia vulgaris* L.

Рослинність водойм басейну р. Сіверський Донець у 80-і роки двадцятого століття була вивчена на домінуючій основі та включала ценози 35 формацій, в тому числі 21 – з класу справжніх водних рослин [7, 8]. На основі досліджень території, що згодом увійшла до складу НПП „Гомільшанські ліси”, проведених нами в 1999-2004рр., складено класифікаційну схему рослинності водойм за методикою Браун-Бланке, якою охоплено синтаксони трьох класів, шести порядків, дванадцяти союзів та 42 асоціацій. В наведеній схемі асоціації, діагностичні види яких є рідкісними, виділені значком (*).

Класифікаційна схема рослинності водойм НПП „Гомільшанські ліси”

Lemnetea R.Tx. 1955

Lemnetalia R. Tx. 1955

Lemnion minoris R. Tx. 1955

Lemnetum minoris (Oberd. 1957) Th. Mull. et Gors 1960

Lemnetum gibbae Miyawaki et J. Tx. 1960

Lemno minoris-Spirodelletum polyrhizae W. Koch 1954 em Muller et Gors 1960

*Salvinio-Spirodelletum Slavnic 1956

Lemnetum trisulcae Soo 1927

*Wolffietum arrhizae Miyaw. et R.Tx. 1960

Hydrocharietalia Rubel 1933

Hydrocharition Rubel 1933

Hydrocharito-Stratiotetum aloides (Van Langend. 1935) Westh. (1942)
 Ceratophylletum morsus-ranae Van Langend. 1935
 Lemno-Utricularietalia Pass. 1978
 Utricularion vulgaris Pass. 1978
 *Lemno-Utricularietum vulgaris Soo (1928) 1938
 Potametea Klika in Klika et Novak 1941
 Potametalia W. Koch 1926
 Potamion lucentis Vollmar 1947
 Potametum perfoliati (W. Koch 1926) Pass. 1965
 Potametum lucentis Hueck 1931
 Elodeetum canadensis Eggler 1933
 Potamion pusilli Vollmar 1947 em. Hejny 1978
 Najadetum marinae (Oberd. 1957) Fukarek 1961
 Potametum crispum Soo 1927
 Potametum pectinati Carstensen 1955
 Zannichellietum palustris Lang 1967
 Nymphaeion albae Oberd. 1957
 Myriophylletum verticillati Soo 1927
 *Nuphareto lutei-Nymphaeetum albae Nowinski 1930 et Tomaszewicz 1977
 Polygonetum amphibii Soo 1927
 Potametum natantis Oberd. 1977
 Potametum nodosi Dyachenko 1996
 Phragmiti-Magnocaricetea Klika in Klika et Novak 1941
 Phragmitetalia W. Koch 1926
 Phragmition communis W. Koch 1926
 Phragmitetum communis (Gams 1927) Schmale 1939
 Typhetum angustifoliae Pignatti 1953
 Typhetum latifoliae G. Lang 1973
 Scirpetum lacustris Schmale 1939
 Acoretum calami Eggler 1933
 Oenanthion aquaticae Hejny 1948 ex Neuhausl. 1959
 Oenanthetum aquaticae (Soo 1927) Eggler 1933
 Glycerio fluitantis-Oenanthetum aquaticae (Eggler 1933) Hejny 1948 em. 1978
 Butometum umbellati (Konczak 1968) Philippi 1973
 Butomo-Sagittaretum sagittifoliae Losev in Losev et
 Golub 1988
 Eleocharitetum palustris Ubrizsy 1948
 Iridetum pseudacori Eggler 1933
 Magnocaricion elatae (Br.-Bl. 1925) W. Koch 1926
 Caricetum ripariae Knapp et Stoffers 1962

Caricetum acutiformis Sauer 1937
 Caricetum gracilis (Almquist 1929) R. Tx. 1937
 Carici-Rumicion hydrolapathi Pasarge 1964
 *Cicuto-Caricetum pseudocyperi Boer et Siss. in Boer 1942
 Caricetum pseudocyperi Boer 1942
 Nasturtio-Glycerietalia Pignatti 1953 em. Kopecky in Kopecky et Hejny 1965
 Glycerio-Sparganion Br.-Bl. et Sissingh in Boer 1942
 Glycerio-Sparganietum erecti Philippi 1973
 Sparganietum erecti Roll 1938
 Glycerietum maximae Hueck 1931
 Sagittario-Sparganietum emersi R. Tx. 1953
 Phalaridion arundinaceae Kopecky 1961
 Phalaroidetum arundinaceae Libbert 1931

В озерцях та старицях р. Сіверський Донець представлені типові та рідкісні угруповання, вони є осередками поширення рідкісних видів, але водночас з ценотичною та флористичною цінністю мають естетичну цінність та приваблюють рекреантів.

Специфічний рельєф правого берега р. Сіверського Дінця, створений рис-вюрмською ерозією, обумовив флористичне та ценотичне багатство нагірної діброви, став рефугіумом для ряду рідкісних видів, зокрема гідрофільного *Equisetum telmateia*, у льодовиковий період. До схилової прирічкової вододільної місцевості приурочені також цікаві з ландшафтного боку розгалужені балки: Зайців яр, Гомольшанська балка; кайнозойські відслонення Козачої гори [5].

Оскільки національні природні парки – об'єкти поліфункціонального призначення, які створюються не лише для збереження, відтворення та раціонального використання типових та унікальних природних комплексів, а із огляду на їх естетичне, рекреаційне та оздоровче значення, розглянемо аквально-ландшафти НПП „Гомільшанські ліси” в естетичному та рекреаційному аспектах. Насамперед естетичну привабливість мають заплавні озера та затоки, де зростають види родини лататтевих: „Само озеро – тиховодне, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині... На озері розкрились лілеї білі і зазолотили квітки на лататті” (Леся Українка). Латаття біле, що зростає у водоймах заплави р. Сіверський Донець; тропічні види роду *Nymphaea* з веселкою барв: рожевих, блакитних; каспійський лотос,

що змінює кольорову гамму від розпускання бутону до повного розквіту; амазонська вікторія-регія – все це витвори природи, що по праву вважаються шедеврами еволюції з давніх порядків квіткових рослин – Nymphaeales та Nelumbonales.

Ландшафти, пов'язані із водоймами, стали прототипами пейзажів І.І. Левітана, К.О. Трутовського, Л.М. Жемчужникова, циклу „Луки і поля”, „Дніпро під Києвом” І.І. Труша, „Дніпровські плавні” та „По Донцю” С.І. Васильківського. Художники, поети, що люблять природу всім серцем, вводять в неповторний храм світла та добра глядача і читача:

Верболозом, осокою
Молодою
Плесо озера ясне
Огорнулося і сяє,
Виграває
В сяйві сонця, мов скляне...

(Микола Вороний)

З руслом р. Сіверський Донець та водоймами його заплави пов'язані зони регульованої та стаціонарної рекреації НПП „Гомільшанські ліси”. Акваторії в цих зонах можуть бути використані як пляжі та місця для спортивного рибальства, так і для організації туристичних маршрутів на байдарках тощо. При розробці маршрутів слід враховувати поширення естетично привабливих видів гідрофільної флори, вказуючи в буклетах по НПП на необхідність їх охорони.

Розташування на території НПП „Гомільшанські ліси” біостанцій Харківського національного та Харківського педагогічного університетів сприятиме проведенню наукової та еколого-освітньої роботи в природному парку.

Таким чином аквальні ландшафти НПП „Гомільшанські ліси” відіграють поліфункціональну роль у збереженні флористичного та ценотичного різноманіття, проведенні екологічного виховання, мають також значну естетичну цінність.

Список літератури:

1. Горелова Л.Н., Алехин А.А. Растительный покров Харьковщины. – Харьков: Издательский центр Харьк.нац.ун-та, 2002. – 231с.
2. Зоз И.Г. Биологические типы речно-долинного растительного

комплекса р. Донца // Ботан.журн.-1956. – 41, № 8.-С.1151-1160.

3. Макрофиты – индикаторы изменений природной среды / Дубыня Д.В., Гейны С., Гроудова З. и др. – Киев: Наук. думка, 1993. – 435с.
4. Савенков В.М. Материалы к изучению водной флоры р. Донца и некоторых его притоков в Харьковской губернии // Тр. о-ва испыт. природы Харьк. ун-та. – 1909 (1910). – Т.43. – С.125-181.
5. Северско-Донецкий природный комплекс / Под ред. Ю.Н. Прокудина. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1980. – 88с.
6. Указ Президента Украины про створення національного природного парку „Гомільшанські ліси” від 6 вересня 2004р. № 1047/2004 // Жива Україна. – 2004. - № 9-10. – С.7.
7. Черная Г.А. Высшая водная флора бассейна р. Северский Донец (Харьковская область): Автореф. дис...канд.биол.наук: 03.00.05 / Центр. Республ. ботан. сад. – Киев, 1982. – 19с.
8. Черная Г.А. Ценотический анализ высшей флоры и растительности бассейна р. Сев. Донец // Вестн. Харьк. ун-та. – 1987. - № 308. Флора и растительность среднего течения р. Северский Донец и вопросы ее охраны. – С.25-28.
9. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Попович С.Ю. Розподіл рослинності на території запроєктованого Гомільшанського природного національного парку (Харківська область, Україна) // Укр. ботан. журн. – 1993. – 50, № 3. – С.65-71.

Chorna G. THE ROLE OF THE AQUATIC LANDSCAPES THE NATIONAL NATURE PARK “GAMILSHANKY WOODS” IN THE PROTECTION OF THE PHYTOVARIETY

The floristic and cenosis variety of the ponds in the drainage-basin of the Siversky Donets on the territory of the newfound NPP “Gamilshanky woods” of Zmiivsky district Harkivsky region has been characterized.

13 rarity specieses, 5 of which are diagnostic of different levels syntaxon specieses, belong to aquatic ecosystem of the park.

The hydrophyte plants of NPP “Gamilshanky woods” includes 42 associations, 12 unions, 6 orders and 3 classes according to Braun-Blanckes system.

The aesthetic and ecology-educational influence of Faquatic land scapes in the objects of the protected reserved fund of many-function purpose has been grounded.

Одержано редколегією 12.10.2005 р.